

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA YAZISI

The Relationship Between the Fear of Coronavirus and the Hygiene Behaviors of Individuals During the Pandemic: A Study on Student Parents

Pandemi Sürecinde Bireylerin Koronavirüs Korkusu ile Hijyen Davranışları Arasındaki İlişki: Öğrenci Velileri Üzerinde Bir Araştırma

İlknur Kıran Morkoç¹, Cemal Sezer²

Abstract:

This study was conducted to determine the relationship between fear of Coronavirus and hygiene behaviors of individuals during the Coronavirus pandemic. The population of the study, which was conducted on the parents of students studying in a primary school in center of Bilecik province, consists of 264 parents. In the study, a survey form consisting of Socio-Demographic Information Form, Coronavirus Fear Scale and COVID-19 Hygiene Scale was used as a data collection tool. Correlation analysis, path analysis, independent sample t test and one-way analysis of variance were used to analyze the data. According to the findings of the study, there is a significant relationship between fear of coronavirus and hygiene behaviors and fear of coronavirus has a significant effect on the dimensions of hygiene behaviors ($p<0.05$). In the study, there is a significant difference in the dimensions of "Hand hygiene" and "Social distancing and mask use" in terms of gender; in the dimension of "Hygiene when coming from outside" in terms of marital status; in the dimension of "Changing hygiene behaviors" in terms of age status; in the dimensions of "Social distancing and mask use", "Changing hygiene behaviors" and "Home hygiene" in terms of educational status ($p<0.05$). There is no significant difference according to the chronic disease and coronavirus positivity status of the participants ($p>0.05$). According to the results of the study, it would be beneficial to take measures related to psycho-social situations as well as physical measures during the pandemic process. In addition, educational activities to be planned to increase parents' awareness of positive hygiene behaviors against infectious diseases that may occur at any time, even if the pandemic period ends, will contribute to better management of possible epidemic processes at both individual and social levels. It is thought that studies in different population groups will contribute to the literature.

Keywords: Pandemic, Fear of Coronavirus, COVID-19, Hygiene behavior

¹PhD student., Sakarya University, Faculty of Business, Department of Health Administration, Sakarya-Türkiye, ilknur.morkoc@bilecik.edu.tr, Orcid id: 0000-0002-4137-9577

Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, Gölpaazarı Vocational School, Bilecik, Türkiye, ilknur.morkoc@bilecik.edu.tr

²Prof., Sakarya University, Faculty of Business, Department of Health Administration, Sakarya- Türkiye, csezer@sakarya.edu.tr, Orcid id: 0000-0002-5883-0993

Address of Correspondence/Yazışma Adresi: İlknur Kıran Morkoç, Sakarya University, Faculty of Business, Department of Health Administration, Sakarya-Türkiye, ilknur.morkoc@bilecik.edu.tr

Date of Received/Geliş Tarihi: 27.10.2023, **Date of Revision/Düzeltilme Tarihi:** 26.12.2023, **Date of Acceptance/Kabul Tarihi:** 23.02.2024, **Date of Online Publication/Çevrimiçi Yayın Tarihi:** 17.03.2024

Citing/Referans Gösterimi: Kıran-Morkoç, İ. & Sezer, C. (2024). The Relationship Between the Fear of Coronavirus and the Hygiene Behaviors of Individuals During the Pandemic: A Study on Student Parents. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 6(1): 41-50.

© 2024 The Author(s). Published by Cyprus Mental Health Institute / Cyprus Turkish Journal of Psychiatry and Psychology (www.ktppdergisi.com). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 license which permits use, sharing, adaptation, distribution and reproduction in any medium or format, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Öz:

Bu araştırma, koronavirüs pandemisi sürecinde bireylerin koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bilecik il merkezindeki bir ilkokulda eğitim gören öğrencilerin velileri üzerinde yapılan çalışmanın örneklemini, 264 veliden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Sosyo-Demografik Bilgi Formu, Koronavirüs Korkusu Ölçeği ve COVID-19 Hijyen Ölçeği'nden oluşan anket formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde korelasyon analizi, yol analizi, bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasında anlamlı ilişki vardır ve koronavirüs korkusunun hijyen davranışlarının boyutları üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır ($p<0,05$). Cinsiyet bakımından “El hijyeni” ve “Sosyal mesafe ve maske kullanımı” boyutlarında; medeni durum bakımından “Dışarıdan geldiğinde hijyen” boyutunda; yaş durumu bakımından “Değişen hijyen davranışları” boyutunda; eğitim durumu bakımından “Sosyal mesafe ve maske kullanımı”, “Değişen hijyen davranışları” ve “Ev hijyeni” boyutlarında anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Katılımcıların kronik rahatsızlık ve koronavirüs pozitiflik durumlarına göre ise anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>0,05$). Araştırma sonucuna göre, pandemi sürecinde fiziksel önlemlerin yanı sıra psiko-sosyal durumlarla ilgili önlemlerin alınması faydalı olacaktır. Ayrıca pandemi dönemi bitse bile her an görülme ihtimali olan enfeksiyon hastalıklarına karşı ebeveynlerin olumlu hijyen davranışları farkındalığını artırmaya yönelik planlanacak eğitim çalışmaları, olası salgın süreçlerinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha iyi yönetilmesine katkı sağlayacaktır. Farklı örneklem gruplarında çalışmalar yapılarak alanyazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Koronavirüs korkusu, COVID-19, Hijyen davranışı

Giriş

Yeni Tip Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (Zhao ve ark., 2020). Ekonomik, politik, sosyal ve psikolojik olarak tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci; ülkelerin devamlılığı açısından önemli bir rolü olan dinamik yapıdaki eğitim sürecini ve özellikle çocuklarını hastalıktan korumak isteyen öğrenci velileri başta olmak üzere bu süreçle ilişkili olan tüm bireyleri olumsuz yönde etkilemiştir (Balım ve ark., 2022; Okatan ve Tagay, 2021; Üstün ve Özçiftçi, 2020). Pandemi sürecinde öğrenciler, okulda birlikte geçirdikleri sürenin uzunluğu ve sınıfların sayısal yoğunluğu nedeniyle enfekte olma ve ilişkili oldukları bireylere hastalığı bulaştırma riski taşıyabilmektedir. Söz konusu risklerden dolayı, dünya genelinde pandemiden etkilenen tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yüz yüze eğitime ara verilmiş ve 23 Mart 2020 tarihinden itibaren uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir (Erzen ve Ceylan, 2020; Germann ve ark., 2019; Marshall ve Wolanskyj-Spinner, 2020). Ayrıca pandemi sürecinin yönetiminde; seyahat kısıtlamaları, sosyal izolasyon politikaları, çalışma hayatına yönelik düzenlemeler, belirli bir yaşın altında veya üstünde olanların sokağa çıkmalarının yasaklanması gibi çeşitli önlemler alınmıştır (Choi ve ark., 2020; İlbasmış ve ark., 2021; Kaan, 2020). Günlük yaşamda önemli değişiklikler yapılmasına neden olan bu tür önlemler, bireylerin fiziksel sağlıklarının yanında ruh sağlıklarının da etkilenmesine ve hastalığa karşı kaygı ve korku duygularının oluşmasına neden olmuştur (Ahorsu ve ark., 2020; Cao ve ark., 2020; Kaya ve ark., 2022; Koç Özkan ve Geçkil, 2022).

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde korku, “gerçek veya beklenen bir tehlike karşısında fizyolojik belirtilerle yaşanan duygu” olarak tanımlanmaktadır. Pandemi süreçlerinde bireyler, hastalığın bulaşma riskinin yüksek olması ve insan sağlığını tehdit eden sonuçları nedeniyle yoğun bir şekilde bu duyguya maruz kalabilmektedir (Işıklı, 2020; Yıldırım, 2020). Pandemi sürecinde kaygı ve

korku duyguları artan bireyler, hastalıktan korunmak amacıyla çeşitli önlemler almaktadır (Karataş, 2020). Bunlar, enfekte olmamak için alınacak koruyucu önlemler olup; kişisel hijyene duyarlı olma ve dikkat etme, maske kullanma, sosyal mesafeye uyum, yeterince dinlenme, düzenli egzersiz yapma, yeterli ve dengeli beslenme gibi önlemler olarak sıralanabilir (Bloomfield ve ark., 2007; Guan ve ark., 2020; Kang, 2020; Muslu ve Özçelik Ersü, 2020; Yalçın, 2020; Wilder-Smith ve Freedman, 2020). Bu önlemler arasında kişisel ve toplumsal sağlığın korunmasında vazgeçilmez bir unsur olan hijyenin önemi (Ural, 2007), DSÖ tarafından özellikle vurgulanmaktadır. Sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için alınan temizlik önlemleri ve yapılacak uygulamalar olarak ifade edilen hijyen (Şimşek ve ark., 2010); genel hijyen, ev hijyeni, gıda hijyeni, el hijyeni ve kişisel hijyen davranışlarından oluşmaktadır (Stevenson ve ark., 2009). Pandemi sürecinde yoğun kaygı ve korku duyguları nedeniyle hastalığa karşı rasyonel tepki veremeyen bireyler (Hatun ve ark., 2020), bulaşın azalmasında önemli bir yeri olan ideal hijyen davranışları yerine negatif etkileri olan aşırı hijyen davranışları sergileyebilmektedir (Kalkan Uğurlu ve ark., 2020; Kasap Acungil ve Acungil, 2022). Okatan ve Tagay (2021) tarafından yapılan çalışmada, pandemi sürecinde velilerin eğitim ve sağlık başta olmak üzere kaygı yaşadıkları belirtilmektedir. Kaygı ve korkunun kontrol edilemez düzeye ulaşmasıyla bireylerde ruhsal sağlık sorunları ortaya çıkabilmekte, bireylerin ve toplumların refahı olumsuz yönde etkilenebilmektedir (Gencer, 2020; Huang ve Zhao, 2020). Pandemi sürecinin bireylerde strese ve stres kaynaklı ruhsal sağlık sorunlarına neden olması, sürecin psikolojik açıdan da ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Akkuzu ve ark., 2020; Artan ve ark., 2020; Ladikli ve ark., 2020; Wang ve ark., 2020). Bu düşünceden hareketle bu araştırmada; pandemi sürecinde bireylerin koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasındaki ilişkinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Koronavirüs korkusu ve hijyen

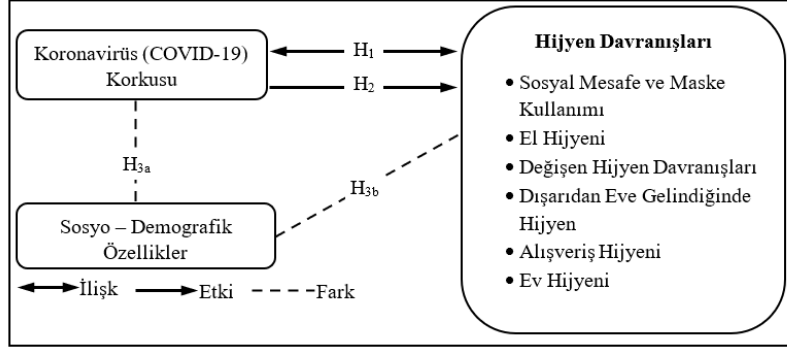
davranışları arasındaki ilişkinin eğitimin önemli bir ögesi olan velilerin görüşlerine göre değerlendirildiği bu çalışmadan elde edilen sonuçların hem alanyazına hem de olası salgın süreçlerinde istendik hijyen davranışlarının oluşturulmasında alınabilecek tedbirlerin planlanabilmesi için yetkililere katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma, değişkenler arasındaki ilişki,

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1. Koronavirüs (COVID-19) korkusu ile hijyen davranışları arasında ilişki vardır.

H2. Koronavirüs (COVID-19) korkusu, hijyen davranışlarını yordamaktadır.

H3a. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre Koronavirüs korkusu farklılık gösterir.

H3b. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre hijyen davranışları farklılık gösterir

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Bilecik il merkezindeki bir ilkökullü eğitim gören 785 öğrencinin velisi oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Belirlenen örneklem hacmine ulaşmaya kadar veri toplama işlemine devam etmeyi mümkün kılan bu yöntem, zaman ve ekonomik açıdan büyük tasarruf sağlamaktadır (Ural ve Kılıç, 2011). Alanyazında belli büyüklükteki evrenler için kabul edilebilir örneklem büyüklükleri hesaplanarak tablolaştırılmıştır (Sekaran ve Bougie, 2010). Buna göre 785 kişilik bir evrende kabul edilebilir örneklem büyüklüğü aşağıdaki formülden yararlanılarak hesaplanmıştır (Karagöz, 2014).

$$n = \frac{N \cdot P \cdot Q \cdot Z_a^2}{((N-1) \cdot d^2) + (P \cdot Q \cdot Z_a^2)} = \frac{785 \cdot 0,5 \cdot 0,5 \cdot 1,96^2}{(784 \cdot 0,05^2) + (0,5 \cdot 0,5 \cdot 1,96^2)} = \frac{753,914}{2,904} = 258,154 \approx 259$$

Bu çalışmada, cevaplandırılan 271 anketten eksik veya hatalı olan anketler çıkarıldıktan sonra 264 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak aşağıdaki anket formu kullanılmıştır:

Sosyo-Demografik Bilgi Formu:

Araştırmanın gereklerine uygun olarak hazırlanan bu form; katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitimi, kronik rahatsızlığının olup olmadığı ve koronavirüs geçirme durumunu sorgulayan altı soruyu içermektedir.

Koronavirüs (COVID-19) Korkusu Ölçeği:

Yayımla hızı ve mortalite oranları nedeni ile diğer koronavirüs salgınlarından ayrılan ve bireylerde fiziksel sağlığın yanında psikolojik sağlığı üzerinde de etkileri olan Yeni Tip Koronavirüs hastalığının bireylerde oluşturduğu

ilişkinin yönü ve kuvvetini ortaya koyan ilişkiel tarama modeline dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Alanyazında Koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasında ilişki olduğu ve bu ilişkide sosyo-demografik özelliklerin (yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, kronik rahatsızlık durumu ve kendilerinin ya da yakınlarının koronavirüs geçirmiş olma durumları vb.) farklılık oluşturduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Altun, 2020; Gencer, 2020). Araştırmanın amacına uygun olarak alanyazında yer alan bilgiler ışığında geliştirilen araştırma modeli, Şekil 1’de yer almaktadır.

korku düzeylerinin ölçülmesi amacıyla Ahorsu ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilen ve Ladikli ve arkadaşları (2020) tarafından Türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılmış olan “Koronavirüs (Covid-19) Korkusu Ölçeği” (KKÖ) kullanılmıştır. Tek faktörlü yapıda ve beşli Likert tipinde (1=Kesinlikle katılmıyorum; 5=Kesinlikle katılıyorum) yedi maddeden oluşan ölçekte ters yönlü madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 7, en yüksek puan ise 35 olup alınacak yüksek puan Koronavirüs korkusunun yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasında Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,86 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada, ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır.

COVID-19 Hijyen Ölçeği:

Bu çalışmada Koronavirüs salgın döneminde bireylerin kişisel ve genel hijyene yönelik davranışlarını belirlemek amacıyla Çiçek ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilen “COVID-19 Hijyen Ölçeği” (CHÖ) kullanılmıştır. Ölçek, “Değişen Hijyen Davranışları”, “Ev Hijyeni”, “Sosyal Mesafe ve Maske Kullanımı”, “Alışveriş Hijyeni”, “El Hijyeni” ve “Dışarıdan Eve Gelindiğinde Hijyen” olmak üzere 6 alt boyuttan ve 27 maddeden oluşmaktadır.

Beşli Likert tipinde (1= Hiçbir zaman, 5= Her zaman) olan bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 27, en yüksek puan ise 135’tir. Ölçekten alınan yüksek puan bireylerin kişisel ve genel hijyene yönelik önlem alma davranışlarına yüksek düzeyde önem verdiğini ve bu davranışları gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,908 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada, ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,922 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Araştırma için Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 07.05.2021 tarih ve E-61923333-050.99-29266 sayılı "53" nolu kararı ile araştırmanın etik ilkelere uygun olduğuna dair onay alınmış ve ardından 01.10.2021 – 01.02.2022 tarihleri arasında veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, sınıf öğretmenleri tarafından öğrenci velileriyle iletişim için oluşturulan veli grupları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Süreç, gönüllülük esasına uygun şekilde çevrimiçi anket bağlantısının gruplara gönderilmesi suretiyle yürütülmüştür. Haftalık hatırlatma mesajlarıyla gönüllü katılımcı sayısında hedeflenen büyüklüğe ulaşılmaya çalışılmış ve yeterli katılımcıya ulaşılması ile veri toplama işlemi sonlandırılmıştır.

Veri Analizi

Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, korelasyon analizi, yol analizi, bağımsız örneklem t testi

ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Veriler %95 güven aralığında ($p=0,05$) analiz edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin Türkçe geçerlilik çalışmalarının daha önce yapılması nedeniyle sadece doğrulayıcı faktör analizleri ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Güvenilirlik analizi için Cronbach Alfa değerlerinden yararlanılmıştır. Bu değer KKÖ için 0,88 ve CHÖ için 0,922 bulunmuştur. Bu değerler orijinal çalışmalarda sırasıyla 0,86 ve 0,908 bulunmuştur. Bu bulgular ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin yüksek olduğunu (Coşkun ve ark., 2017) ve orijinal çalışmalara benzer olduğunu göstermektedir. Çalışmada doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri Tablo 1’de görülmektedir. Tablo incelendiğinde de görüldüğü üzere genel olarak uyum iyilikleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur. Buna göre ölçekler geçerlilik ve güvenilirlik için gerekli koşulları sağlamaktadır.

Tablo 1. Model Uyum Değerleri

Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum	Hijyen	Koronavirüs Korkusu
Ki-kare (CMIN)			536,239**	20,920*
DF			295	9
CMIN/DF	$X^2/DF \leq 5$	$X^2/DF \leq 3$	1,818	2,324
GFI	$0,85 \leq GFI < 0,90$	$0,90 \leq GFI$	0,867	0,977
TLI (NNFI)	$0,90 \leq NNFI < 0,95$	$0,95 \leq NNFI$	0,902	0,967
IFI	$0,90 \leq IFI < 0,95$	$0,95 \leq IFI$	0,920	0,986
CFI	$0,90 \leq CFI < 0,95$	$0,95 \leq CFI$	0,918	0,986
RMSEA	$0,05 < RMSEA < 0,08$	$0,05 \geq RMSEA$	0,056	0,071

** $p=0,001$; * $p=0,013$

Bulgular

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 2’de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere katılımcıların 206’sı kadın ve 58’i erkektir. Araştırmaya katılanların yaş dağılımları incelendiğinde; en az katılımcının 14 kişi ile 25 yaş ve altı grubunda, en çok katılımcının ise 139 kişi ile

36–45 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Katılımcılardan 236’sı evlidir. Araştırmaya katılanların eğitim düzeyleri beş kategoride ele alınmıştır ve eğitim durumu bakımından en çok katılımcı 100 kişi ile lisans eğitimi düzeyindeki bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılardan 29 kişinin kronik rahatsızlığı bulunurken, 24 kişide de koronavirüs görülmüştür.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	206	78,03
	Erkek	58	21,97
Yaş	≤ 25	14	5,30
	26 – 35	83	31,44
	36 – 45	139	52,65
	≥ 46	28	10,61
Medeni Durum	Evli	236	89,39
	Bekâr	28	10,61
Eğitim Durumu	İlköğretim	34	12,90
	Lise	73	27,70
	Ön Lisans	36	13,60
	Lisans	100	37,90
	Lisansüstü	21	8,00
Kronik Rahatsızlık	Var	29	10,98

	Yok	235	89,02
Koronavirüs Pozitif	Evet	24	9,09
	Hayır	240	90,91

*(p<,05).

Araştırmada Pearson Korelasyon Analizi yapıldı. Koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasındaki ilişki incelendiğinde KKÖ ile CHÖ arasında düşük düzeyde ancak anlamlı ilişki bulunmaktadır (p<,05). Ayrıca KKÖ ile CHÖ'nün alt boyutlarından "Sosyal mesafe ve maske kullanımı", "Değişen hijyen

davranışları", "Dışarıdan eve geldiğinde hijyen" ve "Ev hijyeni" arasında da anlamlı ilişki bulunmasına (p<,05) karşılık; "El hijyeni" ve "Alışveriş hijyeni" boyutlarında anlamlı ilişki bulunmamaktadır (p>,05). Analiz sonuçları Tablo 3'te görülmektedir.

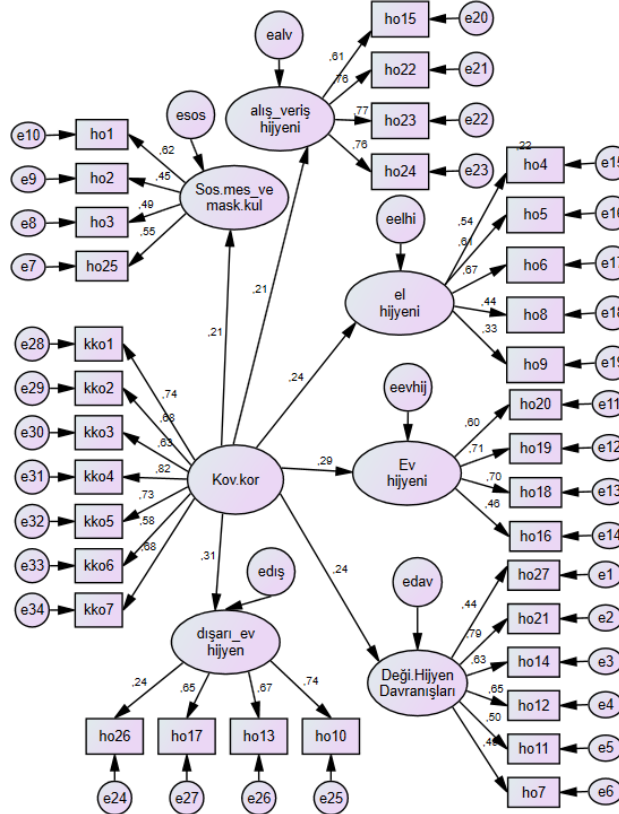
Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7
1. Koronavirüs korkusu	1						
2. Hijyen	,185**	1					
3. Sosyal mesafe ve maske kullanımı	,125*	,684**	1				
4. El hijyeni	,101	,720**	,630**	1			
5. Değişen hijyen davranışları	,206**	,869**	,495**	,498**	1		
6. Dışarıdan eve geldiğinde hijyen	,123*	,803**	,454**	,524**	,601**	1	
7. Alışveriş hijyeni	,106	,841**	,474**	,501**	,627**	,716**	1
8. Ev hijyeni	,187**	,835**	,542**	,524**	,742**	,590**	,609**

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır. *Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmada, koronavirüs korkusu ve hijyen davranışları arasındaki ilişki belirlendikten sonra yol analizi ile koronavirüs korkusunun hijyen davranışlarını yordama düzeyi analiz edilmiştir. Şekil 2'de görüldüğü üzere, genel olarak modelin uyum iyilikleri gerekli koşulları sağlamaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, Koronavirüs korkusunun Sosyal mesafe ve maske kullanımı ($\beta=0,207$;

$p=0,012$), El hijyeni ($\beta=0,239$; $p=0,003$), Ev hijyeni ($\beta=0,287$; $p<,0,001$), Dışarıdan eve geldiğinde hijyen ($\beta=0,308$; $p<,0,001$), Değişen hijyen davranışları ($\beta=0,241$; $p=0,003$) ve Alışveriş hijyeni ($\beta=0,210$; $p=0,003$) davranışlarını pozitif yönlü yordadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p<,0,05$).

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli Yol Analizi

CMIN=773,089, df=467, cmin/DF=1,655, p=0,000, GFI=0,857, IFI=0,9222, TLI=0,904, CFI=0,920, RMSEA=0,050

Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, kronik rahatsızlık durumu ve koronavirüs geçirip geçirmeme durumlarına

göre Koronavirüs Korkusu ve COVID-19 Hijyen davranışlarının alt boyutlarında fark olup olmadığı analiz

edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre KKÖ'de anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>0,05$). Ayrıca, "Kronik rahatsızlık bulunması" ve "Koronavirüs pozitif" durumları da değişkenlerin hiçbirinde anlamlı farklılık oluşturmamaktadır ($p>0,05$). Katılımcıların cinsiyetlerine göre "Değişen hijyen davranışları", "Dışarıdan eve gelindiğinde hijyen", "Alışveriş hijyeni" ve "Ev hijyeni" boyutlarında; medeni durumlarına göre "Sosyal mesafe ve maske kullanımı"; "El hijyeni",

"Değişen hijyen davranışları", "Alışveriş hijyeni" ve "Ev hijyeni" boyutlarında; yaş gruplarına göre "Sosyal mesafe ve maske kullanımı", "El hijyeni", "Dışarıdan eve gelindiğinde hijyen", "Alışveriş hijyeni" ve "Ev hijyeni" boyutlarında; eğitim durumlarına göre de "El hijyeni", "Dışarıdan eve gelindiğinde hijyen" ve "Alışveriş hijyeni" boyutlarında anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>0,05$). Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre fark bulunan değişkenler Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Gruplar Arasında Koronavirüs Korkusu ve Hijyen Davranışı Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet		Medeni Durum		Yaş				Eğitim Durumu					
	Kadın	Erkek	Evli	Bekar	≤25	26-35	36-45	≥46	İlköğretim	Lise	Ön Lisans	Lisans	Lisansüstü	
	N	206	58	236	28	14	83	139	28	34	73	36	100	21
Sosyal Mesafe ve Maske Kullanımı	Ort.	4,71	4,52	4,68	4,57	4,75	4,69	4,64	4,66	4,89	4,72	4,62	4,60	4,52
	S.S.	0,382	0,490	0,384	0,612	0,259	0,434	0,411	0,442	0,196	0,384	0,376	0,472	0,402
	t	3,028		0,883		0,484				4,483				
	p	0,003		0,385		0,693				0,002				
Post Hoc 1-3 p=0,042 1-4 P=0,004 1-5 p=0,011														
El Hijyeni	Ort.	4,55	4,24	4,47	4,52	4,76	4,51	4,45	4,43	4,51	4,50	4,50	4,48	4,30
	S.S.	0,477	0,752	0,543	0,708	0,274	0,571	0,573	0,565	0,564	0,532	0,503	0,602	0,578
	t	2,930		-0,417		1,450				0,567				
	p	0,005		0,677		0,229				0,687				
Değişen Hijyen Davranışları	Ort.	3,71	3,74	3,70	3,85	3,96	3,87	3,64	3,54	3,90	3,87	3,75	3,59	3,46
	S.S.	0,758	0,770	0,756	0,789	0,648	0,754	0,744	0,832	0,674	0,667	0,766	0,806	0,826
	t	-0,293		-0,935		2,667				2,711				
	p	0,770		0,351		0,048				0,031				
Post Hoc 1-3 p=0,029 1-4 p=0,043 Post Hoc 1-4 P=0,037 1-5 p=0,037														
Dışarıdan Eve Gelindiğinde Hijyen	Ort.	3,54	3,64	3,50	4,07	4,07	3,69	3,44	3,54	3,75	3,53	3,64	3,52	3,43
	S.S.	1,010	1,111	1,013	1,069	0,874	1,079	0,994	1,071	1,024	0,961	0,899	1,110	1,154
	t	-0,645		-2,807		2,321				0,478				
	p	0,519		0,005		0,076				0,752				
Alışveriş Hijyeni	Ort.	3,59	3,79	3,60	3,87	4,17	3,73	3,54	3,51	3,70	3,68	3,68	3,61	3,38
	S.S.	0,932	0,938	0,926	0,995	0,739	0,938	0,906	1,076	0,817	0,946	0,979	0,964	0,908
	t	-1,483		-1,432		2,454				0,499				
	p	0,139		0,153		0,064				0,736				
Ev Hijyeni	Ort.	4,01	3,93	4,00	3,98	4,16	4,12	3,96	3,73	4,36	4,24	4,00	3,75	3,71
	S.S.	0,749	0,863	0,741	1,036	0,913	0,760	0,756	0,793	0,512	0,623	0,817	0,831	0,811
	t	0,714		0,095		2,201				7,464				
	p	0,476		0,925		0,088				<0,001				
Post Hoc 1-4 P=0,000 1-5 p=0,016														

Not: İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p \leq 0,05$ kabul edilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden cinsiyet bakımından "El hijyeni" ve "Sosyal mesafe ve maske kullanımı" boyutlarında; medeni durum bakımından "Dışarıdan eve gelindiğinde hijyen" boyutunda anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden yaş ve eğitim durumuna göre KKÖ ve CHÖ alt boyutları arasında anlamlı fark olup olmadığı Tek Yönlü Varyans Analizi ile karşılaştırılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, katılımcıların yaş durumuna göre "Değişen hijyen davranışları" alt boyutunda ($p=0,048$); katılımcıların eğitim durumuna göre "Sosyal mesafe ve maske kullanımı" ($p=0,002$), "Değişen hijyen davranışları" ($p=0,031$) ve "Ev hijyeni" ($p<0,001$) alt boyutlarında anlamlı fark olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Bu farklılıkların nereden kaynaklandığı belirlemek için Tukey Post-Hoc testi yapılmıştır. Katılımcılardan 25 yaş ve altında olanların "Değişen hijyen davranışları" alt boyutu puan ortalamasının ($\bar{x}=3,96$), 36 – 45 ($\bar{x}=3,64$) ve ≥ 46 ($\bar{x}=3,54$) yaş grubunda olanlardan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna göre, ilköğretim mezunu olanların "Sosyal mesafe ve maske kullanımı" alt boyutu puan ortalamasının ($\bar{x}=4,89$); ön lisans ($\bar{x}=4,62$), lisans ($\bar{x}=4,60$) ve lisansüstü ($\bar{x}=4,52$); "Değişen hijyen davranışları" alt boyutu puan ortalamasının ($\bar{x}=3,90$), lisans ($\bar{x}=3,59$) ve lisansüstü ($\bar{x}=3,46$); "Ev hijyeni" alt boyutu puan ortalamasının ise ($\bar{x}=4,36$), lisans ($\bar{x}=3,75$) ve lisansüstü ($\bar{x}=3,71$) mezunlarından yüksek olduğu görülmektedir.

Tartışma

Koronavirüs pandemisi, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alarak birçok insanın enfekte olmasına ve ölümüne neden olmuştur. Ekim 2023 itibariyle dünya genelinde toplam vaka sayısı 771.191.203 iken ölenlerin sayısı 6.961.014 kişiye ulaşmıştır (WHO, 2023). Pandeminin bitmesine rağmen hastalığın etkilerinin yeni varyantlar ile devam ettiği görülmektedir. Şubat 2023'te tespit edilen ve Türkiye'de de görülen koronavirüs Eris varyantı (EG.5.1), Dünya Sağlık Örgütü tarafından COVID-19'un mutasyona uğramış alt varyantı olarak tanılanmakta ve koruyucu önlemlerin alınmaya devam edilmesi önerilmektedir (TRT HABER, 2023).

Pandemi sürecinde, bireylerin kaygı, korku, endişe ve stres düzeylerinde artış olduğu görülmektedir (Akkuzu ve ark., 2020; Doshi ve ark., 2020; Kaya ve ark., 2022; Kurt ve Çelikay Söyler, 2021; Wang ve ark., 2020). Alanyazın incelendiğinde, koronavirüs korkusu ile ilgili farklı gruplarla (öğrenciler, yetişkinler, yaşlılar, sağlık çalışanları, anneler, ev hanımları vb.), farklı konularda (hijyen davranışları, psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumu, anksiyete vb.) yapılan çalışmalar görülmektedir (Arpacıoğlu ve Ünübol, 2020; Gupta ve ark., 2021; Huang ve Zhao, 2020; Kurtuluş ve Gökçaya, 2023; Li ve ark., 2021; Özdoğan ve ark., 2022; Putri ve ark., 2023; Rouvinen ve ark., 2023; Shi ve ark., 2020).

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasında anlamlı ilişki vardır ve koronavirüs korkusu hijyen davranışlarını pozitif yönlü yordamaktadır ($p<0,05$). Alanyazın incelendiğinde Yıldırım ve arkadaşları (2021) tarafından yapılan çalışmada, koronavirüs korkusunun önleyici davranışlara katılımı önemli ölçüde arttırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada, koronavirüse yakalanma kaygısı ile hijyen davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Altun, 2020). Ayas ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışmada ise koronavirüs korkusunun hijyen davranışlarının tüm alt boyutlarını pozitif yönlü yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında yer alan çalışmalar, araştırmamızın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırma sonucunda katılımcıların cinsiyetine göre CHÖ alt boyutlarından "El hijyeni" ve "Sosyal mesafe ve maske kullanımı" boyutlarında kadın katılımcıların puan ortalamalarının ($\bar{x}=4,71$; $\bar{x}=4,55$) erkek katılımcılardan ($\bar{x}=4,52$; $\bar{x}=4,24$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda da araştırma ile benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir (Ayas ve ark., 2022). Kadın katılımcıların hijyen davranışlarını erkek katılımcılardan daha fazla göstermesinin nedeni, kadının aile içindeki rolü gereği hem kendi hem de aile bireylerinin sağlığını koruma amacı ile açıklanabilir.

Katılımcıların medeni durumuna göre "Dışarıdan eve gelindiğinde hijyen" boyutunda bekar katılımcıların puan ortalamalarının ($\bar{x}=4,07$), evlilere göre ($\bar{x}=3,50$), daha yüksek olduğu görülmektedir. Kuşoğlu ve Beydağ (2023) tarafından yapılan çalışmada, evli katılımcıların hijyen davranışı puan ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kasap Acungil ve Acungil (2022) tarafından yapılan çalışmada, evli katılımcıların bekar katılımcılardan daha fazla hijyen kurallarına uyma eğilimine sahip olduğu belirtilmektedir. Kalkan Uğurlu ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışmada ise, evli bireylerin hijyen davranışı (el yıkama) puan ortalamasının

bekar katılımcılardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunun alanyazında yer alan çalışmalardan farklı olmasının, araştırmanın yapıldığı örneklem grubundan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Örneklem grubu velilerden oluşan araştırmamızda bekar katılımcılar, çocuk sahibi olan velilerden oluşmaktadır. Bu süreçte çocuklarının bakım sorumluluğunu tek başlarına üstlenen bekar katılımcıların, salgınla ilgili daha fazla kaygı yaşayabileceği ve bu nedenle hijyen davranışlarını evli katılımcılardan daha fazla gösterme eğiliminde olabileceği söylenebilir.

Katılımcıların kronik rahatsızlık durumlarına ve koronavirüs pozitiflik durumlarına göre KKÖ ve CHÖ alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Alanyazında araştırma ile benzer bulguları olan çalışmalara rastlanılmaktadır. Gencer (2020) tarafından yapılan çalışmada, kronik rahatsızlık durumuna göre katılımcıların koronavirüs korkusunda anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu durum, araştırmaya katılan katılımcıların yaş ortalamaları ve kronik rahatsızlığa sahip bireylerin katılım oranları ile açıklanabilir. Katılımcıların çoğu 45 yaş altında bireylerden oluşmaktadır. Daha çok ileri yaşlarda görülmesi beklenen kronik rahatsızlık durumuna sahip katılımcı oranı ise düşüktür. Ayas ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışmada araştırmamızla benzer şekilde koronavirüs pozitiflik durumu ile kişilerin kendilerine ya da yakınlarına koronavirüs tanısı konulup konulmamasının korku ve hijyen açısından farklılık yaratmadığı bulgularına ulaşılmıştır.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden yaş faktörüne göre 25 yaş ve altında olan bireylerin "Değişen hijyen davranışları" alt boyut puanı ($\bar{x}=3,96$), diğer yaş gruplarından yüksek bulunmuştur. Araştırmamızla benzer şekilde Kuşoğlu ve Beydağ (2023) tarafından yapılan çalışmada da COVID-19 Hijyen Davranış puan ortalamalarının yaş atıkça düştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan ilköğretim mezunlarının "Sosyal mesafe ve maske kullanımı", "Değişen hijyen davranışları" ve "Ev hijyeni" alt boyut puanları ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunlarından yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, eğitim durumu bakımından ilköğretim mezunlarının koronavirüse yakalanmamak için hijyen davranışlarına daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Alanyazında yapılan inceleme sonucunda bireylerin eğitim düzeyi ile hijyen davranışları sergileme düzeyi arasında farklı sonuçlara ulaşıldığı ve fikir birliği olmadığı görülmektedir. Çiçek ve arkadaşları (2021) tarafından yapılmış olan çalışmada, ön lisans ve daha az eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların hijyen alt boyut puanlarının lisans ve lisansüstü mezunlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılrken; Yalman ve arkadaşları (2022) tarafından yapılmış olan çalışmada ise, eğitim düzeyi yüksek bireylerin hijyen davranışlarına daha fazla önem verdiği saptanmıştır.

Sonuç

Koronavirüs korkusu ve hijyen davranışları arasındaki ilişkinin eğitimin önemli bir ögesi olan velilerin görüşlerine göre değerlendirildiği bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, koronavirüs korkusu ile hijyen davranışları arasında anlamlı ilişki vardır ve koronavirüs korkusu hijyen davranışlarını pozitif yönlü yordamaktadır.

COVID-19 pandemisi sebebiyle araştırmanın okul bünyesinde yüz yüze gerçekleştirilememesi, verilerin

çevrimiçi toplanması ve örneklemin gönüllü katılımcılarla sınırlı olması araştırmanın kısıtlarıdır. Ayrıca elde edilen sonuçlar, araştırmanın gerçekleştirildiği il ve yürütüldüğü dönem bağlamında değerlendirilmelidir.

Araştırma sonucuna göre, salgın süreçlerinde fiziksel önlemlerin yanı sıra psiko-sosyal durumlarla ilgili önlemlerin de alınması faydalı olacaktır. Ayrıca pandemi dönemi bitse bile her an görülmeye ihtimali olan enfeksiyon hastalıklarına karşı, ebeveynlerin olumlu hijyen davranışları farkındalığını artırmaya yönelik planlanacak eğitim çalışmaları, olası salgın süreçlerinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha iyi yönetilmesine katkı sağlayacaktır. Farklı örnekleme gruplarında çalışmalar yapılarak alanyazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Beyannameler

Etik Onay ve Katılma İzni

Araştırma gerçekleştirilmeden önce araştırmanın etik ilkelere uygun olduğuna dair Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 07.05.2021

tarifi ve E-61923333-050.99-29266 sayılı "53" nolu kararı ile onay alınmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Yayın İzni

Uygulanamaz.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti

Uygulanamaz.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Finansman

Uygulanamaz.

Yazar Katkıları

İKM çalışmanın tasarımını oluşturmuş ve veri toplama aşamasını yürütmüştür. CS verileri analiz etmiş ve yorumlamıştır. İKM ve CS makalenin yazımını ve eleştirel incelemesini üstlenmiştir. Tüm yazarlar makalenin son halini okumuş ve onaylamıştır.

References

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D. ve Pakpour, A. H. (2022). The fear of Covid-19 scale: development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(3), 1537-1545. Epub 2020 Mar 27.
- Akkuzu, H., Yumuşak, F. N., Karaman, G., Ladikli, N., Türkkan, Z. ve Bahadır, E. (2020). Koronavirüs kaygı ölçeği'nin Türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 2(2), 63-67.
- Altun, Y. (2020). Covid-19 Pandemisinde Kaygı Durumu ve Hijyen Davranışları. *Journal of Continuing Medical Education*, 29(5):312-7.
- Arpacioğlu, S. ve Ünübol, B. (2020). Koronavirüs salgınında alkol-sigara kullanımındaki değişiklikler ve ilişkili durumların araştırılması. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*. 2 (3), 128-138.
- Artan, T., Atak, I., Karaman M. ve Cebeci, F. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınında sosyodemografik özellikler, psikolojik sağlık ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Turkish Studies*, 15(6), 79-94.
- Ayas, E.B., Öztürk, N., İnan, S. ve S. Karakaş, G. (2022). Koronavirüs salgını döneminde önlem alma davranışları, koronavirüs korkusu ve kontrol odağı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(2), 512-529.
- Balım, A. G., Altay, E. ve Öztaş, B. (2022). Covid-19 sürecinde uzaktan eğitime yönelik öğretmenler üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (62), 503-526.
- Bloomfield, S. F., Aiello, A. E., Cookson, B., O'Boyle, C. ve Larson EL. (2007). The effectiveness of hand hygiene procedures in reducing the risks of infections in home and community settings including handwashing and alcohol-based hand sanitizers. *American Journal of Infection Control*, 35(10), S27-64.
- Bulan, S. ve Özşarı, S. H. (2023). Covid-19'un Türkiye sağlık sigorta sektörüne etkisi üzerine bir araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 57-66.
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. ve Zheng, J. (2020). The psychological impact of the Covid-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934.
- Choi, E. P. H., Hui, B. P. H. ve Wan, E. Y. F. (2020). Depression and anxiety in Hong Kong during Covid-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3740.
- Clark, C., Davila, A., Regis, M., ve Kraus, S. (2020). Predictors of COVID-19 voluntary compliance behaviors: an international investigation. *Global Transitions*, 2, 76-82.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Çiçek, B., Şahin, H. ve Erkal, S. (2021). Covid-19 salgını döneminde bireylerin kişisel ve genel hijyen davranışlarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 2157-2173.
- Çiçek, B., Şahin, H. ve Erkal, S. (2020). "Covid-19 hijyen ölçeği": Bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Studies*, 15(6), 339-350.
- Doshi, D., Karunakar, P., Sukhabogi, J. R., Prasanna, J. S. ve Mahajan, S. V. (2020). Assessing coronavirus fear in Indian population using the fear of Covid-19 Scale. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), 2383-2391.
- Erzen, E. ve Ceylan, M. (2020). Covid-19 salgını ve uzaktan eğitim: Uygulamadaki sorunlar. *Ekev Akademi Dergisi*, (84), 229 - 248.
- Gencer, N. (2020). Pandemi sürecinde bireylerin koronavirüs (Kovid-19) korkusu: Çorum örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (4), 1153-1173.
- Germann, T. C., Gao, H., Gambhir, M., Plummer, A., Biggerstaff, M., Reed, C. ve Uzicanin, A. (2019). School dismissal as a pandemic influenza response: When, where and for how long?. *Epidemics*, 28:100348. Epub 2019 Jun 12.
- Guan, W., Ni, Z., Hu, Y., Liang, W., Ou, C., He, J. ve ark. (2020). Clinical characteristics of coronavirus disease 2019 in China. *The New England Journal of Medicine*. 382(18), 1708-1720.
- Gupta, S., Prasad, A. S., Dixit, P. K., Padmakumari, P., Gupta, S. ve Abhisheka, K. (2021). Survey of prevalence of anxiety and depressive symptoms among 1124 healthcare workers during the coronavirus disease 2019 pandemic across India. *Medical Journal Armed Forces India*, 77(Suppl 2), 404-412.

- Hatun, O., Dicle, A. N. ve Demirci, İ. (2020). Koronavirüs salgınının psikolojik yansımaları ve salgınla başa çıkma. *Turkish Studies*, 15(4), 531-554.
- Huang, Y., ve Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during Covid-19 outbreak in China: A web-based cross-sectional survey. *Psychiatry Research*, 288, 112954.
- Işıklı S. (2020). Covid-19 salgınının psikolojik sonuçları ve etkili başa çıkma yöntemleri. Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Erişim adresi: https://corona.hacettepe.edu.tr/wp-content/uploads/2020/06/Covid-19_psikolojik_sonuc_lari_basa_cikma_yontemleri.pdf, Erişim tarihi: 10.10.2023
- İlbasmış, Ç., Toksoy Aksoy, A., Cihanyurdu, İ., Ünver, H. ve Rodopman Arman, A. (2021). Covid-19 salgınının çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkileri. *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 28, 1-3.
- Kaan, E. O. (2020). Salgın hastalık döneminde alınan tedbirlerin fikhî analizi. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(1), 5-24.
- Kalkan Uğurlu Y., Durgun H., Nemitlu E. ve Kurd O. (2020). COVID-19 salgını sırasında Türk toplumunun sosyal el yıkama bilgi ve tutumunun değerlendirilmesi. *Journal of Contemporary Medicine*, 10(4): 617-624.
- Kang, YJ. (2020). Lessons learned from cases of Covid-19 infection in South Korea. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 14(6), 818-825. Epub 2020 May 7.
- Karagöz, Y. (2014). SPSS 21.1 uygulamalı biyoistatistik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, Z. (2020). Covid-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kasap Acungil, Z. ve Acungil, Y. (2022). Covid-19 Pandemisinde Hijyen Davranışları ve Çevre İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 375-394.
- Kaya, G., Trabzon, Ş., Altındış, S. ve Alacahan, R. (2022). Sağlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinde Covid-19 pandemi sürecinde değişen beslenme ve hijyen alışkanlıkları ile koronavirüs korku düzeyleri arasındaki ilişki. *The Medical Journal of Mustafa Kemal University*, 13(46), 211-222.
- Koç Özkan, T. ve Geçkil, E. (2022). Investigation of Covid-19 fear and related factors of mothers with children between 2-6 years old. *Turkish Journal of Science and Health*, 3(2), 95-102.
- Kurt, A. ve Çelikay Söyler, H. (2021). Covid-19 stresi altındaki annelerde maternal bağlanma ve önleyici müdahale yöntemleri. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 3(4), 304-313.
- Kurtoğlu, C. ve Gökçaya, F. (2023). Covid-19 döneminde KKTC'de ev kadını olmak: Travma sonrası büyüme, kendini açma ve algılanan sosyal destek. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 5 (3), 208-217.
- Kuşoğlu, İ. ve Beydağ, K. D. (2023). Yetişkin bireylerde Covid-19 korkusu ile Covid-19 hijyen davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 151-159.
- Ladikli, N., Bahadır, E., Yumuşak, F. N., Akkuzu, H., Karaman, G. ve Türkan Z. (2020). Kovid-19 korkusu ölçeği'nin türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 71-80.
- Li Y., Scherer N., Felix L. ve Kuper H. (2021). Prevalence of depression, anxiety and posttraumatic stress disorder in health care workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Plos One*, 16(3): e0246454.
- Marshall, A. L. ve Wolanskyj-Spinner, A. (2020). Covid-19: Challenges and opportunities for educators and generation Z learners. *Mayo Clinic Proceedings*, 95(6), 1135-1137.
- Muslu, M., ve Özçelik Ersü, D. (2020). Yeni koronavirüs (SARS-CoV-2/Covid-19) pandemisi sırasında beslenme tedavisi ve önemi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 48(1), 73-82.
- Okatan, Ö. ve Tagay, Ö. (2021). İlkokul velilerinin görüşlerine göre Covid-19 pandemisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 309-328.
- Özdoğan, B., Hızlı Sayar, G. ve Ünübol, H. (2022). Covid-19 bağlantılı kaygının bireylerin pozitif ve negatif duyguları ile ilişkisi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(3), 231-241.
- Putri, N. C. B., Permatasari Tarigan, A., Pandia, P., Pradana, A., Eyanoe, P. C., Effendy, E. ve Parningotan Sinaga, S. (2023). Anxiety Levels in Severe COVID-19 Patients Before and After Undergoing Upper Arm Exercises and Breathing Exercises at H. Adam Malik Hospital Medan. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 5 (2), 140-145.
- Rouvinen H., Turunen H., Lindfors P., Kinnunen J.M., Rimpelä A., Koivusilta L. Kulmala M, Dadaczynski K, Okan O. ve Sormunen M. (2023). Online health information-seeking behaviour and mental well-being among Finnish higher education students during COVID-19. *Health Promotion International*, 38(6): daad143.
- Sekaran, U. ve Bougie, R. (2010). *Research Methods for Business: A Skill-Building Approach*. New York: John Wiley & Sons.
- Shi J., Gao Y., Zhao L., Li Y., Yan M., Niu M.M., Chen Y, Song Z, Zhang R, Zhang L. ve Tian J. (2020). Prevalence of delirium, depression, anxiety, and post-traumatic stress disorder among COVID-19 patients: protocol for a living systematic review. *Systematic Reviews*, 9(1): 258.
- Stevenson, R.J., Case, T.I., Hodgson, D., Porzig-Drummond, R., Barouei, J. ve Oaten, M.J. (2009). A scale for measuring hygiene behaviour: development, reliability and validity. *American Journal of Infection Control*, 37: 557-64
- Şimşek, Ç., Piyal, B., Tüzün, H., Çakmak, D., Turan, H. ve Seyrek, V. (2010). Ankara il merkezindeki bazı lise öğrencilerinde kişisel hijyen davranışları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(5), 433-440.
- TRT HABER (2023). Omicron ailesinin son mutanı: Eris varyantı, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/omicron-ailesinin-son-mutanti-eris-varyanti-795720.html>, Erişim Tarihi: 16.10.2023.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ural, D. (2007). *Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personelin Kişisel Hijyen Bilgileri ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Üstün Ç. ve Özçiftçi S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25(Special Issue on Covid 19), 142-153.
- Wang C., Pan R., Wan X., Tan Y., Xu L., Ho C. S. ve Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (Covid-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729.
- Wilder-Smith, A. ve Freedman, D. O. (2020). Isolation, quarantine, social distancing and community containment: pivotal role for old-style public health measures in the novel coronavirus (2019-nCoV) outbreak. *Journal of Travel Medicine*, 27(2), taaa020.
- World Health Organization (WHO). *Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard*, Erişim Adresi: <https://covid19.who.int/>, Erişim Tarihi: 18.10.2023.

Yalçın, S. (2020). Diş hekimliğinde yeni dönem Covid-19 pandemisi ve alınacak önlemler. İstanbul: Quintessence Yayıncılık.

Yalman, F., Karagöz, Y. ve Genç, G. (2022). Salgının 3. pik döneminde algılanan COVID-19 bulaşıcılığının hijyen davranışları üzerine etkisi: Toplum temelli bir araştırma. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 8 (3), 272-283.

Yıldırım, M., Geçer, E. ve Akgül, Ö. (2021). The impacts of vulnerability, perceived risk, and fear on preventive behaviours against Covid-19. *Psychology, Health & Medicine*, 6(5), 1–9.

Yıldırım, S. (2020). Salgınların sosyal-psikolojik görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) pandemi örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.

Zhao, J., Yuan, Q., Wang, H., Liu, W., Liao, X., Su, Y., Wang X, Yuan J, Li T, Li J, Qian S, Hong C, Wang F, Liu Y, Wang Z, He Q, Li Z, He B, Zhang T, Fu Y, Ge S, Liu L, Zhang J, Xia N. ve Zhang Z. (2020). Antibody responses to SARS-CoV-2 in patients with novel coronavirus disease 2019. *Clinical Infectious Diseases*, 71(16), 2027-2034.